

Sedat Bornovalı
BOĞAZİÇİ
'nin
TARİHİ
ATLASI

BOĞAZİÇİ'NİN TARİH ATLASI
SEDAT BORNOVALI

TİMAŞ YAYINLARI | 4493
Tarih Kitaplığı, Kültür Tarihi 21

EDİTÖR
Neval Akbıyık

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

ÖN KAPAK RESMİ
Liber Insularum Arcipelagi / Cristoforo Buondelmonti
Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans

ARKA KAPAK RESMİ
Bosforo Tracio / Vincenzo Maria Coronelli
Özel Koleksiyon

SAYFA TASARIMI
Hüseyin Özkan

1. BASKI
Ağustos 2018, İstanbul

3. BASKI
Aralık 2019, İstanbul

ISBN
ISBN 978-605-08-2873-3

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemkar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Alfabe Basım
İkitelli OSGB Mah. Enkoop 1. Sok. No: 1B/-1
Başakşehir/ İstanbul
Telefon: (0212) 485 21 25
Matbaa Sertifika No: 46012

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BOĞAZİÇİ'NİN TARİH ATLASI

Sedat Bornovalı

İçindekiler

Önsöz	7
Boğaziçi Nedir ve Neresidir?	11
Kimler geldi kimler geçti?	16
Boğaz'a ilk köprüyü Persler yaptı!	18
Boğaz'dan en görkemli geçiş: Fetih.....	21
Dikkat Amerika var!	26
Boğaz'dan geçmenin de bir yolu yordamı var!	28
Kırmızı ışıktaki duramayan gemiler	31
Boğaziçi'nde Cevelan Zamanı!	33
Karaköy'ün yitirdikleri	38
İstanbul'un sanat ihtiyacına İstanbul Modern formülü	41
Muhteşem Süleyman'ın hüzünlü hatırası Cihangir'in altındaki sahil	46
Sefaretler arası çekişmelerin mekânı	50
Dolmabahçe Camii'nin atlattığı badireler	53
Tarihle doldurulmuş bir bahçe	56
Dolmabahçe Sarayı'na geliyoruz	57
Akaretler ve kozmopolit sakinleri	63
Barbaros Hayrettin Paşa'nın semti Beşiktaş	69
Antik dönemlere dair ipuçları	71
Yolumuz Çırağan'a çıkıyor	76
Küçük Mecidiye Camii ve Yahya Efendi Dergâhı	84
Feriye Sarayları	87
Kültürler mozaigi Ortaköy	90
Yüzyılların rüyası: Boğaz Köprüsü	97
Bir art nouveau sahil sarayı: Nazime Sultan Yalısı	103
Boğaziçi'nde yeni soluklar	110
Mısır'dan Sovyetler Birliği'ne Bebek	120

Robert College ve ötesi.....	128
"Aşiyen yollarından ses versem duyar mısın?"	131
Rumeli Hisarı	134
Boğaziçi'nin çekim merkezlerinden biri: Emirgan	150
Yalıların ve Kavafis'in mekânı Yeniköy	165
Bay Huber: Boğaziçi'nde bir silah tüccarı.....	180
Karadeniz'i görmek	189
Artık Anadolu yakasındayız	201
Sanayileşme ve Beykoz sırtları	205
Çubuklu'nun çubukları nereden geliyor?	212
Keçecizade Fuat Paşa'dan çağdaş mimarlığa	216
Yan yana sıralanmış yalılar	218
Çubuklu'da bostanlar ve yalılar	220
Kanlıca yoğurttan ibaret değil.....	222
Hekimbaşı Yalısı ve mimaride dengenin zaferi	225
Amcazade Yalısı'ndan gelip geçenler	227
"Hisar Peçesi"	231
Mihrişah Sultan Çeşmesi ve Küçükusu Kasrı	232
Dört tarafta Cemile Sultan esintisi	240
Amerikan Kız Koleji'ne karşı Kandilli Kız Lisesi	242
Van'dan gelip şehrinin ismini Boğaziçi'ne yazdırmak.....	245
Büyük kütlede büyük zarafet: Kuleli Askeri Lisesi	248
Beylerbeyi'nde huzurlu bir rıhtım	257
Boğaziçi'nin hem yazlık hem sürgün mekânı: Beylerbeyi Sarayı	259
Kuzguncuk havası.....	262
Paşalimanı.....	264
Hayal Şehir Üsküdar	269
Dipnotlar.....	274
Resim Listesi	275
Kaynaklar	276

ÖNSÖZ

Okumaya başladığınız bu kitap, adı öyle dese de tam olarak Boğaziçi'nin tarih atlası değil. Tarih atlası olması için tarihin farklı dönemlerine dair detaylı haritalar içermesi ve bunların ayrıntılı olarak açıklanması gerekirdi.

İçinde güzel tarihî haritalar var ama okuyucunun bu kitapta yazılanlar ve gösterilenlerle kendi tarih atlasını kendisinin oluşturmaması gerekiyor.

Boğaz'ın her köşesinin eski hallerini gösteren bir belgesel değil. O eser zaten anıtsal bir içerik ve formatla Mimar Dr. Sinan Genim tarafından dört cilt olarak yayımlandı. Merak veya tereddüt edenlerin saatler, hatta günler boyunca kendini kap-tırmasına yetecek kadar malzeme içeriyor.

Boğaz hakkında her şeyi içeren bir metin değil. Sevgili Saffet Emre Tonguç'un örneğin hangi evde hangi dizinin çekildiğine dair detayları bile içeren türünün ilk örneği ve klasiği durumundaki kitabı, "her şey" olmaya çok daha aday bir içerik sunuyor.

İçeriğinde tabii ki Boğaziçi'yle ilgili zengin bir grup tarihî çizim de var. Bunların bir kısmı ilk kez bu kitapta yayınlanıyor ancak sadece arşiv belgelerini keşfedip onları tanıtan bir çalışma değil. Bunu Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu çok geniş kapsamda yapmakta ve devlet arşivlerimizden çıkan 1.000 kadar çizimi derlediği son derece prestijli bir eseri okurlarla buluşturmak üzere.

Bir *Bostancıbaşı Sicili* değil. Onlardan günümüze sadece birkaç tanesi kalmış. Osmanlı döneminde sırasıyla Boğaz boyundaki tüm yalıları ve sahiplerini kayda geçirmişler. Reşat Ekrem Koçu olsun Murat Bardakçı olsun bunları kapsamlı açıklamalarla yayınladılar.

Hangi yalıda kimin oturduğunu, evlerde hangi tabloların, hangi vazoların bulunduğunu ayrıntısıyla takip edebilen bir kitap değil. Bunları merak edenler için prestij kitapları üreten dünyaca ünlü yayınevi Assouline, diğer tüm yayınları gibi çok özenli ve nitelikli bir eseri *Bosphorus Private* başlığıyla yayınladı.

Kitabın sonunda, fotoğraflanan her evde kimin oturduğu gibi bilgilerle bile yetinilmemiş; çekim günü ev sahibinin saçını hangi berber taradı, o bile yazıyor (şaka değil, yazıyor).

Bir ağıt kitabı da değil; “yitti gitti, perişan oldu” diye sadece dertlenme amacı gütmüyor. Evet, aksayan bir sürü şey var ama Boğaziçi hâlâ çok güzel, hâlâ eşsiz, hâlâ benzersiz.

Bir semtin bütün ayrıntılarını, tüm eserlerini ayrıntılarıyla anlatan kitaplardan da değil. Bunu çok iyi yapan eserler var. Mutlaka daha ayrıntılı yayınlar da çıkacaktır. Ancak bazı sıradışı ayrıntılar aklımıza gelince değindik desek doğru olur.

Belli başlı eserlerin bile tüm ayrıntılarını anlatmaya çalışan bir kitap desek doğru olmaz. Zaten birçok eser hakkında anıtsal monografiler yazıldı. Ancak monografilerde dahi yer almayan detaylar gözümüze çarptıysa, burada aktardık desek doğru olur.

Akademik bir kitap mı diye soracak olursak, evet öyle ama bu tarzın en sıkıcı örneklerinden biri olmaya çalışmıyor. Akademik olmak için asık suratlı olmayı şart koşmuyor.

Boğaziçi hakkında her gün aklımıza gelenlerden biraz fazlasını akıllara getiren bir kitap dersek, bu olabilir. Yemek yemeye, hava almaya, keyif yapmaya gittiğimiz, bazen de bir etkinlik veya bir ziyaret için gezindiğimiz Boğaziçi’nde, üzerinde düşünmeye her zaman vakit bulmadığımız veya odaklanmadığımız birkaç şeyi daha gündeme getirmeye çalışan birkaç söz dersek, o da olabilir.

Boğaziçi hakkında bilmediğimiz çok şey söyleyen bir kitap olmasa gerek ama hatırlamaya değen birçok şeyi tekrar dile getiren, bazen de farklı bir açıyla dile getiren sayfalar diyebiliriz.

Bütün bunların yanında hem yurtdışındaki hem de Türkiye'deki arşivlerde bazıları da özel koleksiyonlarda ortaya çıkan ve henüz başka yerde yayınlanmamış birçok tarihî belge de bu sayfalarda yayınlanıyor diyebiliriz. Bu da eskileri hatırlamayı sevenler için bir artı değer oluşturacak diye umuyoruz.

Önsöz teşekkürsüz olmaz, ancak burada pek çok teşekkürler etmek gerekecek; bu da kitabın hacmini çok arttıracak. O nedenle bu sayfada kurum dışına çıkmadan bu kitabın gerçekleşmesini mümkün kılan Timaş Yayınları'nda her aşamada emeği geçenlere teşekkür etmekle yetinmek istiyorum: Samet Altıntaş eğer durup dururken böyle bir öneriyle gelmeseydi, zaten bu kitap ortada olmayacaktı. Neval Akbıyık bu çalışmayı sahiplenmeseydi sonuna varamayacaktık. Hüseyin Özkan her santimetrekaresine dokunmasaydı elimizde tutmak bu kadar keyif vermeyecekti. Aradan geçen aylarda Zeynep Berktaş kitabı yazarından bile daha çok sahiplenmeseydi İngilizce baskısı çıkmayacaktı.

Birçok kişi ve kurum, bilgi ve malzeme sağlayarak bu satırların sıradanlıktan biraz olsun uzaklaşmasına katkıda bulundu. Bunların arasında üçüncü baskıya özellikle Mimar Mehmet Berksan'ın çok değerli eleştirileri ve Türkolog Dr. Fatma Şen'in uyarıları değer kattı. Kendi yaşam alanlarını, koleksiyonlarını, hatta henüz yayınlamaya fırsat bulamadıkları bilgi ve belgelerini cömertçe ve gönülden paylaşan Erol Makzume'ye ve Mimar Dr. Sinan Genim'e farklı bir şükran borçluyum.

Sonuç umduklarına biraz olsun yaklaştıysa ne mutlu.

Sedat Bornovalı
Kasım 2019, İstanbul

BOĞAZİÇİ NEDİR VE NERESİDİR?

İstanbul Boğazı veya Boğaziçi yüzyıllar boyunca, resimlerle, şiirlerle, şarkılarla andığımız, romantik, bazen nostaljik güzelliklerin mekânı olarak ön plana çıktıysa da bütün bu kültür mirasının arkasında asıl belirleyici olan, bu bölgenin fiziki coğrafyasıdır. Bu nedenle öncelikle çok aşına olmayanlar için tanımının ve sınırlarının (sıkıcı olmak pahasına) belirlenmesi şarttır.

En baştan başlamak gerekirse, İstanbul Boğazı, Çatalca ve Kocaeli yarımadalarının birbirlerine en çok yaklaştığı yerde aralarında kalan suyunun adıdır. Boğaziçi ifadesi ise bu suyunun iki yakasında bulunan, görsel olarak buraya hâkim, her noktasına insan eli değmiş ve yerleşime açık alanların genel adı olarak kullanılır. Sadece “Boğaz” denildiğinde de anlaşılan, genelde aynı yerdir.

Boğaziçi su yolunun doğu ve batısında kalan kara parçaları olan söz konusu yarımadalarının her ikisi de “peneplen”* olarak tanımlanan türden hafif dalgalı ve deniz seviyesine yakın, geniş düzlüklerdir. Çevrede görülen bazı yüksekçe tepelerse aşınmaya

* Peneplen “neredeyse düz” gibi bir anlam taşıyan Latince kökenli bir bileşik isim. Çeşitli önerilerle Türkçeleştirme çabasına girilmiş. “Yontukdüz” biraz benimsenmiş gibi görünüyor ama tam Türkçe bir terim üzerinde tam anlamıyla uzlaşılammış gibi.

daha dayanıklı dokuda (örneğin kuvartzit) alanlardır. Bu türden yükseltiler “şahit tepeler” olarak nitelendirilir. Boğaz’ın hemen doğu ve batısında bunlara örnek olarak Taksim (110m), Çamlıca (262m), Kayışdağı (438m), Alemdağ (442m), Aydos (537m) ve Altunizade (110m) gösterilebilir. Adalar da aynı özelliktedir: Örneğin Büyükada’da Aya Yorgi tepesi (202m).

Çatalca yarımadasının en güneyinde İstanbul kent merkezi bulunur. Bunun hemen kuzeyinde de İstanbul halici yer alır. Coğrafi olarak bakıldığında tüm bu alanlar da İstanbul Boğazı’nın parçasıdır. Ancak gündelik kullanımda Eminönü, Eyüp veya Hasköy’e giden birinin “Boğaz’daydım” demesi olağan değildir; oysa gerçekte bütün bu semtler de Boğaziçi coğrafyasından ayrı tutulamaz.*

Boğaziçi’nin sınırları aslında her zaman herkesçe aynı

* Genel bilgilerin ardından sadece bir Boğaz gezisi güzergâhıyla sınırlı kalmasına karar verilen bu kitabın kapsamına söz konusu alanları dâhil etmeyeceğiz.

şekilde kabul edilmemiştir, dolayısıyla da kesin değildir. Diğer yandan büyük ölçüde üzerinde uzlaşmış bir alan olduğunu söylemek de mümkündür. Doğuda Kocaeli yarımadası (Asya) ve batıda Çatalca yarımadası (Avrupa) birbirlerine yakın olduğu sürece İstanbul Boğazı devam eder; artık tekrar yaklaşmamacasına uzaklaşmaya başladıklarında ise biter. Kuzeyde Anadolu ve Rumeli fenerlerinin Boğaziçi'nin kuzey sınırlarını oluşturduğu hemen hemen herkesçe kabul görür. Güneyde ise Sarayburnu ile Kız Kulesi civarlarında, Salacak arasındaki hattın sınır oluşturduğu sık rastlanan bir kabuldür.

Kuzey ve güney sınırlar arasında Boğaz'ın deniz üzerindeki orta çizgisi 30 km civarındadır. Doğu (Anadolu/Asya) kıyıları 35 km, batı (Rumeli/Avrupa) kıyıları ise 55 km'yi bulur. Bu büyük farkın sebebi, Anadolu yakasında girinti ve çıkıntıların çok az olması, Rumeli tarafında ise Haliç başta olmak üzere (evet, yukarıda da belirtildiği gibi Haliç, Boğaz'ın bir parçasıdır) karanın içlerine değin sokulan girintilerin bulunmasıdır.

Bu arada her ne kadar sadeleştirilerek genelde kuzey ve güney ifadeleri kullanılsa da Boğaz'ın eksenini hafifçe kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır. Ayrıca bu doğrultu Boğaz boyunca defalarca değişir. O nedenle Boğaziçi, dümdüz geçilebilecek bir su yolu şeklinde algılanmaz. Hatta Karadeniz ve Marmara yakınları dışında sanki bir gölden diğerine geçiliyormuş gibi her yanı karalarla çevrili su izlenimi bile defalarca ortaya çıkar.

Boğaziçi denilince (bu kitapta anlatılacaklar da dâhil) sözü edilenlerin çoğunluğu Boğaziçi sahillerindeki eserler hakkındadır; ama özünde Boğaz, bir su yoludur. Bu nedenle de öncelikle Boğaziçi'nin suyundan biraz söz etmek gerekir: Her şeyin başında, Karadeniz sularının dünyanın geri kalanıyla buluştuğu yerdir burası. Karadeniz'e suyunu boşaltan çok ünlü ve çok güçlü akarsular olduğunu biliyoruz. İsimlerini saymak gerekirse Türkiye sınırları dışında akan Kuban, Dinyeper, Dinyester, Don ve Tuna'yla, ülkemizden kaynak bulan Kızılırmak, Yeşilirmak, Sakarya ve Çoruh ilk akla gelenlerdir.

Bütün bu akarsuların getirdiği tatlı su yoğunlaşmasıyla sıcaklık ortalamasının fazla olmayışının sebep olduğu kısıtlı

TAVOLA DELLE OSSERVAZIONI FATTE NEL CANALE DI CONSTANTINOPOLI DALLA PARTE DI GALATA, IN FACCIA alla punta del Serraglio, per conoscere il Flusso e Riflusso che vi si trova. Il Palazzo Romano è la misura, da me per maggior chiarezza dinno in frantumi, e parti. Il Livello dell'acqua l'ho stabilito d'once 24, e il di più, e il di meno sarà la crecenza e decrecenza. Pag. 43.

Giorno.	Levar del Sole	Merzogiorno.	Tramontar del Sole.	Notte.	Vento.
Febraio.	onc. 0	0	0	0	0
1	onc. 0	0	0	0	0
2	onc. 0	0	0	0	0
3	onc. 0	0	0	0	0
4	onc. 0	0	0	0	0
5	onc. 0	0	0	0	0
6	onc. 0	0	0	0	0
7	onc. 0	0	0	0	0
8	onc. 0	0	0	0	0
9	onc. 0	0	0	0	0
10	onc. 0	0	0	0	0
11	onc. 0	0	0	0	0
12	onc. 0	0	0	0	0
13	onc. 0	0	0	0	0
14	onc. 0	0	0	0	0
15	onc. 0	0	0	0	0
16	onc. 0	0	0	0	0
17	onc. 0	0	0	0	0
18	onc. 0	0	0	0	0
19	onc. 0	0	0	0	0
20	onc. 0	0	0	0	0
21	onc. 0	0	0	0	0
22	onc. 0	0	0	0	0
23	onc. 0	0	0	0	0
24	onc. 0	0	0	0	0
25	onc. 0	0	0	0	0
26	onc. 0	0	0	0	0
27	onc. 0	0	0	0	0
28	onc. 0	0	0	0	0
29	onc. 0	0	0	0	0
30	onc. 0	0	0	0	0
Marzo.	onc. 0	0	0	0	0
1	onc. 0	0	0	0	0
2	onc. 0	0	0	0	0
3	onc. 0	0	0	0	0
4	onc. 0	0	0	0	0
5	onc. 0	0	0	0	0
6	onc. 0	0	0	0	0
7	onc. 0	0	0	0	0
8	onc. 0	0	0	0	0
9	onc. 0	0	0	0	0
10	onc. 0	0	0	0	0
11	onc. 0	0	0	0	0
12	onc. 0	0	0	0	0
13	onc. 0	0	0	0	0
14	onc. 0	0	0	0	0
15	onc. 0	0	0	0	0
16	onc. 0	0	0	0	0
17	onc. 0	0	0	0	0
18	onc. 0	0	0	0	0
19	onc. 0	0	0	0	0
20	onc. 0	0	0	0	0
21	onc. 0	0	0	0	0
22	onc. 0	0	0	0	0
23	onc. 0	0	0	0	0
24	onc. 0	0	0	0	0
25	onc. 0	0	0	0	0
26	onc. 0	0	0	0	0
27	onc. 0	0	0	0	0
28	onc. 0	0	0	0	0
29	onc. 0	0	0	0	0
30	onc. 0	0	0	0	0
31	onc. 0	0	0	0	0
Aprile.	onc. 0	0	0	0	0
1	onc. 0	0	0	0	0
2	onc. 0	0	0	0	0
3	onc. 0	0	0	0	0
4	onc. 0	0	0	0	0
5	onc. 0	0	0	0	0
6	onc. 0	0	0	0	0
7	onc. 0	0	0	0	0
8	onc. 0	0	0	0	0
9	onc. 0	0	0	0	0
10	onc. 0	0	0	0	0
11	onc. 0	0	0	0	0
12	onc. 0	0	0	0	0
13	onc. 0	0	0	0	0
14	onc. 0	0	0	0	0
15	onc. 0	0	0	0	0
16	onc. 0	0	0	0	0
17	onc. 0	0	0	0	0
18	onc. 0	0	0	0	0
19	onc. 0	0	0	0	0
20	onc. 0	0	0	0	0
21	onc. 0	0	0	0	0
22	onc. 0	0	0	0	0
23	onc. 0	0	0	0	0
24	onc. 0	0	0	0	0
25	onc. 0	0	0	0	0
26	onc. 0	0	0	0	0
27	onc. 0	0	0	0	0
28	onc. 0	0	0	0	0
29	onc. 0	0	0	0	0
30	onc. 0	0	0	0	0
31	onc. 0	0	0	0	0

Luigi Ferdinando Marsili'nin 1681 yılında Boğaziçi sularında yaptığı, dünyanın ilk oşinografik ölçümleri.

buharlaşıma nedeniyle Karadeniz'in sularının düşük tuzlu olmasına şaşırmamak gerek.

“Karadeniz suyunun dünyanın geri kalanıyla buluşması” denilince doğal olarak bir akıntı söz konusu demektir. Boğaz sularının yüzeyinde, gözle görülür şekilde güneye, Marmara'ya doğru kesintisiz devam eden bir akıntı vardır. Aslında dipten de Karadeniz'e doğru, yani ters yönde bir akıntı vardır ama bunu gözlemlemeye olanak yoktur; miktar olarak da taşıdığı su daha kısıtlıdır. Bu akıntılar kolayca gözlemlenemese de daha yüzyıllar önce bile ilgi çeken bir konuydu.¹ İtalyan Kont Luigi Ferdinando Marsili, XVII. yüzyılda dünyada ilk kez denizin akıntıları ile ilgili bilimsel ölçümler yapılabildiğini kanıtlayarak oşinografi biliminin başlamasını tam da Boğaziçi'nin sularında sağlamıştır.²

Kuşkusuz hayat bu kadar kolay değildir. Yani Boğaz'ın suları nehir gibi akmaz. Bazen lodos öyle kuvvetli eser ki yüzeydeki su da aşağı ilerleyemez, rüzgârın gücüyle kuzeye çıkar. Bunun da adı vardır: Orkoz. Ayrıca yüzey akıntısı bazen burunlara çarpıp kuzeye de döner. O nedenle yüzeyde tek akıntı olduğu net görülemeyebilir.

Kimler geldi kimler geçti?

Doğal güzelliğiyle de stratejik konumuyla da böylesine bir odak haline gelen Boğaziçi'nin yalnız kalma sorunu hiç olmamış, günümüze değin hem kendisi hem de en güneyinde bulunan dünya kenti İstanbul nedeniyle her zaman arzulanmış. Bu arzu bazen askerî, bazen de ticari çıkarlardan kaynaklanmış; bazen de güzel bir yerde barınma veya hoşça zaman geçirme isteği şeklinde tezahür etmiş.

Çok kısa süre öncesine değin Boğaziçi'nin tarihinden söz ederken; antik dönemde somut buluntularla takip edemediğimiz, ancak kaynaklarda mevcut olan geçmişini bölgenin en eski dönemi olarak aktarıyorduk. 2017 yılından itibaren durum çok değişti. Beşiktaş'taki metro çalışmaları sırasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından yapılan kurtarma kazıları sayesinde, Boğaziçi kıyılarında, tarihin çok daha erken dönemlerinde en az bir yerleşim bulunduğu kesinlik kazanmış oldu. Burada demir çağına uzandığı kesinleşen, Kalkolitik döneme kadar uzanması da muhtemel nekropol katmanları keşfedildi.

Antik (Grek ve Roma) dönemde ise Boğaziçi hem mitolojide hem de somut referanslarla canlı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmakta. Kalıntılar açısından ise bu döneme delil oluşturacak eserlerden hemen hiçbirine ulaşılmış değil. Ancak bizim açımızdan kuşkusuz en kıymetli mevcudiyet, Boğaziçi'nin güney girişine MÖ VII. yüzyılda kurulmuş olan iki koloni. İsimleri de bize hiç yabancı değil; Byzantium (İstanbul) ve Khalkedon (Kardıköy).³ Zaten bugün kalıntılarını göremiyoruz dediğimiz, başta kutsal alanlar olmak üzere, antik yapıların hemen hepsinin bu iki yerleşime ait olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Karadeniz kıyıları, özellikle ticaret açısından değerli limanlara sahip olduğu için antik çağlardan beri ana kentlerden çıkanlar buralarda koloni kentleri kurmuşlar. Bunlar arasında en iddialı ve çalışkan olanları Miletli. Büyük Menderes Nehri'nin hemen güneyinde bulunan filozoflar şehri Miletos'un Boğazları

aşıp Karadeniz’de kurduğu yeni koloni şehirleri arasında İnebolu, Sinop, Ordu, Giresun ve Trabzon sayılabilir.

Antik dönemde Karadeniz’de çok sayıda koloni kurulmuş olduğu ve İstanbul Boğazı’nın bunlara erişim için tek yol olduğu düşünüldüğünde, Boğaziçi’nin, elimizdeki verilerden çok daha yoğun bir platform olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.

Karadeniz’den Akdeniz’e (ve doğal olarak Akdeniz’den Karadeniz’e) uzanan ve güzergâhıyla aynı geçişi kontrol eden Çanakkale Boğazı’nı hepimiz biliriz. İstanbul’da Troia hikâyesi düzeyinde mitolojik referanslara rastlamıyoruz, ancak sadece diğer Boğaz’ı süsleyen Troia bile daha MÖ 1200 civarlarında Boğazların önemini net şekilde gösteriyor. Bu dönemde Boğaziçi’nin görünümüne etki edecek fazla bir insan yapısı olmadığını düşünebiliriz. En azından elimizde pek bir somut kalıntı yok.

Fakat Boğaz’dan geçiş kavramı sadece su yolundan Karadeniz’e geçiş gibi algılanmamalı. Nitekim Boğaziçi birçok Batı dilinde “Boğa Geçidi” anlamındaki Bosphoros’tan türeyen sözcüklerle ifade edilir. Bu da mitolojik bir anlatıyı karşımıza çıkarır; bir boğanın Boğaz’ın karaları arasında kolayca yüzüp Avrupa’dan Asya’ya geçişine referans verir.*

Boğaziçi’nin sadece insanlar ve anlatıdaki boğa için değil, kuşlar için de kolay bir geçiş alanı oluşturduğu belirgin. Göç döneminde yüzbinlerce sığına, yırtıcı ve ötücü kuş türüne ev sahipliği yapan Boğaziçi’nin dünyanın en önemli kuş göçü yoğunlaşma alanlarından biri olduğu belirtiliyor.⁴

* Diğer yandan Batı dillerinde bu ismin oluşmasını sağlayan Boğa ile Boğaz’ın Türkçede de sahip olduğu büyük ses benzerliğini tartışmamıza yardımcı olabilecek veriler elimizde bulunmuyor.

Boğaz'a ilk köprüyü Persler yaptı!

Tarihçi Herodotos bundan 2500 yıl önce Pers imparatorlarının sandalları birbirlerine bağlatarak Boğaziçi'ne geçici bir köprü yaptırdıklarını, burayı iki kıta arasında geçiş noktası hâline getirerek tarihe bir iz bıraktıklarını anlatır.⁵ Bu geçici köprünün mimarı da bellidir üstelik: Samos doğumlu Mandrokles. Mimarımız aldığı yüklü karşılıktan arttırdığı parayla eserini ölümsüzleştireceğini düşündüğü bir tablo yaptırmış ve bunu Kuşadası'nın hemen karşısındaki Sisam adasındaki Hera Tapınağı'na armağan ederek kendi ismini de ölümsüzleştirmiştir.

Tapınak demişken, bu dönemde Boğaz kıyılarında çok yoğun bir yerleşim muhtemelen yoktu. Görüntüde belirleyici olan yapılar daha ziyade gelen geçenlere hitap eden tapınaklar olmalıdır. Bunlarla ilgili birçok yer isminden, dönemin yazarları sayesinde haberdar oluruz.⁶

Bugünkü Sarayburnu'ndan, yani Byzantium'un akropolünden başlayarak Rumeli Kavağı'ndaki Pompeius Sütunu'na değin Boğaziçi coğrafyasının dikkate değer köşeleri, dönemin tanrılarını onurlandıran anıtsal yapılarla süslenmiş olmalıydı. Boğaziçi'nin o hâlini gözümüzde canlandırabilmek için belki bugün Çanakkale Boğazı'ndan geçerken Abide'nin verdiği havaya benzer bir etkinin tüm Boğaz boyunca serpiştirildiğini düşünmek bir fikir verebilecektir.

Bizans döneminde ise bölgenin, bugünle kıyaslanmayacak ölçüde de olsa yoğun bir yerleşim alanı olduğunu söyleyebiliyoruz. Bir yandan önemli bir başkente besin sağlayan balıkçılık ve tarım faaliyetleri, diğer yandan da dönemin geleneği olduğu üzere kırılık ve doğal güzellik açısından müstesna yerlerde kurulmuş çok sayıda manastır Boğaz'ın dokusuna damgasını vuruyor olmalıydı. Ancak yine de Boğaziçi'nin, başkent İstanbul'dan büyük ölçüde ayrı ve taşra olarak değerlendirilebilecek

bir dokudan öte olduğunu düşünmek için fazla sebebimiz yoktur henüz. Üretimlerinin bir kısmını bu büyük kente pazarlamak dışında, İstanbul'la çok kısıtlı ilişkisi olan sahil köyleri ve aralara kurulmuş manastırlar şeklinde bir dokuyu gözümüzde canlandırmak mümkündür.

Bizans'ın daha erken dönemlerinde dikkate değer anlardan biri de İmparator Heraklius'un, İran seferine giderken, sallarin birbirine bağlanmasıyla oluşturulduğu bilinen ve su yüzeyinde kurulan köprüden geçişidir. Heraklius'un su korkusu nedeniyle suyla ilişkisini minimuma indirecek şekilde bir tasarım gerçekleştirildiği düşünüldüğünde bu köprünün kuruluşu hâlâ hayal gücümüzü zorlayan bir olaydır.

Peçeneklerin de 1048 yılında Türklere karşı bir akın için yine teknelerden oluşan bir köprüden Anadolu yakasına geçtikleri anlatılır. Ardından bu yolculuktan cayararak yedek atlarıyla birlikte Boğaz'ın sularından tekrar geçmeleri unutulmaz anlardan bir diğeri olmalıdır.

Unutulmaz Boğaz geçişleri arasında, Bizans İmparatoru'yla anlaşarak III. Haçlı Seferi sırasında bu yolu kullanan Kutsal Roma Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın geçişi de anılmalıdır. 1190 yılının Mart ayında Anadolu yakasına ayak basan imparator, üç ay kadar sonra Silifke yakınlarında hayatını kaybettiği için Boğaziçi'ne tekrar dönememiştir.

1204 yılında İstanbul'un ele geçirilmesiyle sonuçlanan IV. Haçlı Seferi sonrasında Boğaz'ın hâkimiyeti de Venedik başta olmak üzere Latin güçlerinin eline geçti. İstanbul Paleologos hanedanı tarafından tekrar ele geçirildikten sonra dahi Boğaz'da egemenlik fiilen Venedik ve Ceneviz deniz güçlerinin kontrolünde kaldı.⁷

Bizans döneminde Ceneviz ticaretinin Karadeniz yönünde yoğunlaşması, bu kentin Boğaziçi'nin kontrolü üzerinde yoğun çaba göstermesini de beraberinde getirdi. Boğaziçi'nin Anadolu

yakasındaki en kuzey noktasında bulunan anıtsal Yoros Kalesi bu dönemin canlı tanığıdır.

Tam da bu dönemlerde Boğaziçi'ndeki Türk varlığı kendini hissettirmeye başlar. Osmanlı'nın ikinci padişahı Orhan Gazi döneminde, 1300'lerin henüz ilk yarısında, daha devlet (Bursa'nın 1326'da alınışıyla beyliğe veda!) yeni kurulmuşken Yoros Kalesi de dâhil olmak üzere Boğaziçi'nin tüm Anadolu yakasının Osmanlı toprağı olduğunu biliyoruz. Osmanlı, artık Boğaz üzerinde dönüşü olmayacak derecede söz sahibi ve çevre coğrafyada da hâkimiyetin kimde olacağının belirleyicisi durumundadır. Nitekim İkinci Cenova-Venedik Savaşı'ndaki muharebelerden biri 13 Şubat 1352 tarihinde Boğaziçi'nde yapılmış⁸ ve iki İtalyan devleti arasındaki Boğaziçi Deniz Savaşı'nda Cenova'nın Venedik karşısında üstünlük sağlaması ancak Osmanlılarla ittifak hâlinde bulunması sayesinde mümkün olmuştur.

Yukarıda Miletos kolonilerinden söz etmiştik. Bu dönemden sonra Osmanlı'nın müttefiki olan Cenova kolonileri ön plana çıkacak, ancak bu da uzun sürmeyecektir. Çünkü artık Boğaz geçişinin tek hâkimi Fatih Sultan Mehmet olacak ve Fatih, Karadeniz'i bir Türk gölü yaparken buradaki Ceneviz kolonilerini de teker teker Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine katacaktır: 1459'da Amasra, 1461'de Sinop ve Trabzon, 1475'te Karadeniz kolonilerinin en büyüğü olan Kefe, Azak ve 1479'da Kırım kıyılarındaki diğer limanlar Kopa ve Anapa.⁹

Boğaz'dan en görkemli geçiş: Fetih

Kuşkusuz Boğaz'dan geçmek her zaman o kadar da kolay olmamıştır. Bizans hakimiyetinin mutlak olduğu süre boyunca bu su yolu da ancak İstanbul'daki imparatorun izni ile geçişe açıktır. Hatta XI. yüzyıl yazarlarından Niketas Choniates sadece Haliç ağzında değil, Boğaz geçişini kontrol etmek amacıyla Sarayburnu ile Kız Kulesi arasında da bir zincir bulunduğunu anlatır.

İstanbul'un fethi ile Bizans döneminin kapanışını simgeleyen yapıların en görkemlisi ve en ünlüsü de Boğaziçi'ndedir. İstanbul'un fethinden bir yıl önce inşa edilen Rumeli Hisarı'yla Boğaziçi'nin fethi hem somut hem de simgesel olarak tamamlanmıştır. İşte bu noktadan sonra "Kimler geldi, kimler geçti?"nin yanında "Kimler geçemedi?"yi de hatırlamak gerekir. Rumeli Hisarı'nın inşasından sonra Fatih'in koyduğu geçiş kurallarını

Hartmann Schedel Liber
Chronicarum 1493, Fetih öncesi
İstanbul'u gösteren gravürden
detay: İçeride Haliç'i, ön planda
ise Boğaziçi'ni kapatan zincir.

ciddiye almayanlar geçemedi. Örneğin 26 Kasım 1452 tarihinde “Bu kalenin büyük topunun attığı ilk gülle, Karadeniz’den gelen Antonio Rizzo’nun gemisini batırdı.” Çünkü “Kostantiniyye’ye yardım için arpa getiren bu gemi yelkenlerini indirmek istememişti.”¹⁰

Fetih’ten sonra yaklaşık iki yüzyıl boyunca, Boğaziçi yine Osmanlı başkentinin yakınlarında kırsal yerleşimler dizisi olmakla sınırlı kaldı. Artık Karadeniz’in de neredeyse tamamına hâkim olan Osmanlı için Boğaz’ın savunulması gibi özel bir kaygı muhakkak ki yoktu. Dolayısıyla Boğaziçi’nde yoğun bir yerleşim oluşmadı ve anlaşıldığı kadarıyla var olanlar da İstanbul’a yakın tarımsal üretim merkezleri şeklinde geliştirildi. Osmanlı dönemi boyunca Karadeniz kıyısındaki kentlerden, özellikle de Rize ve Trabzon gibi yerlerden getirilen nüfus Boğaziçi köylerine yerleştirildi. Nüfusu düşük olan noktalarda bozgunculuk faaliyetleri yoğun olabileceğinden, köyler kurularak buraların başıboş kalmaması sağlandı.

Bunun dışında, özellikle İstanbul’a yakın olan güney bölgeleri başta olmak üzere sahil kısımları, devlet erkânına ve imtiyazlı kişilere tahsis edildi. Dere ağızları ve boyları ise tarım arazisi olarak kullanılacak şekilde köy yerleşimleri şeklinde muhafaza edildi.

Osmanlı tarihinin çok sarsıcı anlarından birini tarihçi Naîmâ anlatır: 20 Temmuz 1624 tarihinde Boğaz’ın Yeniköy’e kadar olan kuzey kesimleri Kazak akınına uğrar. Burada “Kazak” kavramına dair bir açıklama yapmak gerek. Günümüzde Kazaklar ifadesi duyulduğunda bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti coğrafyasında yaşayan halklar akla gelir, ancak sözünü ettiğimiz etnik grup farklıdır. Şolohov’un *Durgun Akardı Don* ve Gogol’un *Taras Bulba*’sındaki Kazaklar aklımıza gelse daha yerinde olur. Tarihçilerin bu ayrımı belirgin kılmak için bu kavimlere “Kozak” deme eğilimi vardır: Kozak sözcüğü "gezmek"le aynı kökten türeyerek "özgür insan" anlamında olmalıdır. Kazaklar “şayka”

denilen, 50 kürekçinin olduğu teknelerle saldırırlar. Büyük donanmalar, rüzgâr olmadığında akıcı hareket edemezken bunlar çok iyi manevra yapabilir ve karşı tarafa zarar verebilirler. *Na-ima Tarihi*'nde Kazakların 150 şayka'yla geldikleri anlatılır. Bu Kazaklar, Tarabya ve Yeniköy'de karaya çıkıp yağma yaparlar, asker gelince de denize kaçıp ortadan kaybolurlar.

Yeniköy'ü anlatırken Evliya da bu olaya değinir: “Karadeniz Boğazı’ndan 300 parça şayka ile gelip bu kasabadan bin adam esir, beş Mısır hazinesi mal ve bu kadar değerli eşya alarak korkusuz ve çekinmeden rahatlıkla cehennem yurtlarına gittiler.”¹¹

Hiç kuşkusuz böylesi beklenmedik bir saldırının hem de İstanbul’un ayrılmaz parçası olan Boğaziçi’nde gerçekleşmesi, kent üzerinde tarifi zor bir korku uyandırmıştır. Nitekim bu saldırının hemen ardından Boğaziçi’ne yeni bir savunma perspektifi getirildiği gözlemlenir. 1624 akınından hemen sonra, öncelikle Anadolu ve Rumeli Fener köyleri ile Garipçe ve Kilyos, yerleşim yeri hâline getirilerek buraların boş kalmaması, muhtemel akınların hem görülmesi hem de bunlara karşı öncül bir savunma yapılması mümkün kılınmıştır.

Bu tarihten sonra, Boğaziçi’nin çehresine yeni savunma unsurları eklenmeye başlanmış, daha çok Ortaçağ özellikleri gösteren yapılardan Yeniçağ savunma anlayışına geçilmiştir. III. Mustafa döneminde ise Fransız mühendis Baron de Tott artık Yakınçağ anlayışıyla Garipçe ve Poyrazköy kalelerini yapmıştır.

Bu sıralarda, Boğaz hâkimiyeti mücadelesi, savaş dışı alanlarda da sürmekteydi. 1774 yılında Rusya’yla imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması Rus tüccarlarına Boğazlarda seyrüsefer hakkı tanıyarak Osmanlı prestij ve çıkarlarına büyük bir darbe indirmişti. Neyse ki bu sırada Rusya’nın iç sorunları artıp baskı gücü azalmış ve savaş gemilerine de serbest geçiş hakkı tanınması yönündeki Rus ısrarı sürdürülememiştir.¹² Devletler arası ilişkiler elbette ki tek yönlü değildir. Bir yandan hep savaşılrsa

da XVIII. yüzyıl sonunda, I. Abdülhamit devrinde, İstanbul'un artan zahire ihtiyacını karşılamak üzere ilk kez Rusya'dan buğday ithal edildiği gözlemlenir.

Napolyon'un "Dünya tek bir devlet olsaydı başkenti İstanbul olurdu." demediğine kesin gözüyle bakabiliriz. Rusya'ya karşı dünya dengesini korumakta Boğaziçi'nin yüklendiği stratejik önemi gündeme getirdiği için bu ifade ona atfedilmiş olsa gerek. Nitekim Mısır'ı işgal eden Fransa'ya karşı Akdeniz'de Osmanlı ile işbirliği yapmak amacıyla Eylül 1798'de Boğaz'dan geçen Rus donanmasına büyük bir kalabalığın alkış tuttuğu bilinmektedir.¹³

Bu yıllarda Osmanlı'da sanayi girişimleri kendini göstermeye başlarken Boğaziçi yine bu konuda da bir odak noktası olur. Özellikle Beykoz civarı kâğıt, deri, cam gibi ihtiyaç ürünlerinin önemli üretim merkezleri arasına girer. Sürdürülebilir sanayi için gerekli unsurların bazıları (örneğin akarsu kaynakları ve limanlar) aslında korumak istediğimiz doğal güzelliklerin başında geldiğinden bu ilk dönem sanayi girişimleri için Beykoz'un seçilmesine şaşmamak gerekir. Neyse ki günümüzde artık bir tür endüstriyel arkeoloji kapsamına giren bu tesisleri güzellik sayıp onların yok olma riskine karşı da üzölmeye başladık.

Mısır'dan çıkan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordunun Kütahya civarlarına kadar ulaşması İstanbul'un da işgal edilebileceği yolunda kaygılar oluşturur. Buna çözüm olarak kuzeyden Rusya'nın yardımı gelmesi Boğaziçi'nin yine odak olmasını beraberinde getirir.

Rus askerlerinin Başkent'e bu derece yakın bir noktada, bugün Beykoz Kundura Fabrikası olan bölgeye çıkışı ve Kavalalı güçlerinin Torosların gerisine çekilmesine değin burada kalması her ne kadar bu kez kurtarıcı vasfında da olsalar İstanbul'un güvenliği açısından kuşkusuz çok büyük kaygı uyandırmış olmalıdır. Rusya da padişah II. Mahmut'a duyduğu muhabbetten

ziyade Kavalalı gibi güçlü bir düşman yerine artık zayıf gördüğü Osmanlı'nın tahtta kalmasını avantajlı bulduğu için böyle davranmış olsa gerektir. Sonuçta 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Anlaşması ile Ruslar Boğaziçi'nde büyük avantaj sahibi olmuş, Osmanlı Devleti ise Boğazları Ruslara kullandırma konusunda bağlayıcı bir yükümlülük altına girmiştir.

Bu durumun İngiltere'nin hoşuna gitme olasılığı kuşkusuz çok düşüktür. Nitekim Osmanlı içindeki baskılarını arttıran İngilizler sadece beş yıl sonra yine Boğaziçi'nde (Reşit Paşa'nın sahilhanesinde) Baltalimanı Ticaret Anlaşması'nı imzalamışlardır (1838). İngiltere bu şekilde çok önemli ayrıcalıklar kazanmış ve başka Avrupa devletlerine de yeni ayrıcalıklar tanınmasının yolunu açmıştır. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti dış ticaretteki tekeller düzenini, olağanüstü vergi ve sınırlama yetkisini yitirmiştir.¹⁴

Abdülmecid'in son taht yılında, yani 1861'de, yine Boğaz sahilinde (bu kez günümüzde mevcut olmayan Keçecizade Fuat Paşa Yalısı'nda) Kanlıca Ticaret Muahedeleri adıyla, Batı devletleriyle bir dizi ticaret anlaşması daha imzalanır. Bu dönemde dünya güçleriyle imzalanan anlaşmaların Boğaziçi'nin semtlerinin adlarını taşıması bile bu coğrafyanın hep daha fazla odak hâline geldiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Bu iki tarih arasında Şirket-i Hayriye'nin kurulması ve tüm Boğaziçi'nde düzenli vapur seferlerinin başlatılması bu suyunun artık kent merkezinin neredeyse bir parçası olmasının yolunu açar. Yine aynı dönemlerde II. Mahmut'tan itibaren saray yaşamının tümüyle Beşiktaş'ta geçmesi de Boğaziçi'nin siyasi ve toplumsal yaşamdaki ağırlığını arttırmış olsa gerektir.

Yine bu arada Osmanlı için belirleyici önem taşıyan Kırım Savaşı'nı da hatırlamak gerekir (1853-56). Bu kez İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar o günkü ortak düşmana karşı Boğaz'dan hep birlikte geçerler ve kendileri geçip gittikten sonra da Boğaz sakinleri

üzerinde kalıcı etkiler bırakırlar. Cevdet Paşa bunu kendi sözcükleriyle şöyle anlatır: “Kibarane yaşamağa alıştılar ve Boğaziçi’nde yalılar tutmağa kalkıştılar... Boğaziçi’nde istikra olunacak köşe bucak kalmadı. Büyükdere’de dört odalı bir kira evi bulmak büyük saadete nail olmak gibi bir muzafferiyet sayılıyor idi.”¹⁵

Dikkat Amerika var!

Bu sıralarda birçok Batılı ülke Boğaziçi’nin özellikle kuzey kısımlarında inşa ettikleri büyükelçilik yazlıklarıyla yerlerini sağlamlaştırırken, Rusya’nın gözbebeği olan bu su yolunda Amerika’nın da kendini göstermesi yine bu yıllara dayanır. Bu girişimin öncelikle dinî kökenli eğitim kurumları aracılığıyla gelişmesi dönemin teamüllerine uygundur. 1840’tan itibaren Bebek’te Protestan temelli dinî eğitim veren birkaç öğrencili bir kurum, Kuruçeşme civarındaki bir arayışın ardından, 1863’te Robert College adıyla, Ahmet Vefik Efendi’nin* arazisini devralır¹⁶ ve bugünkü Boğaziçi Üniversitesi’nin de temellerini atmış olur.

Bunlardan anlaşılacağı gibi Boğaziçi, Osmanlı’da, özellikle de son dönemde sanki imparatorluğun bir minyatürünü oluşturacak şekilde hem güzellikleri hem de dertleri aynı oranda içerisinde barındırmıştır.

Gelenler ve geçenler derken *Goeben* ve *Breslau* (*Yavuz* ve *Midilli*) zırhlıları da bu bahiste çok belirleyici bir yer tutar. Boğazlarımızdan geçen ve Odessa, Sivastopol ve Novorossisk’i bombalayarak Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı felaketini başlatan

* Ahmet Vefik Efendi, araziye sattığı zaman henüz paşa değildir.